

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

шифр «рівність і порозуміння»

Студентська наукова робота зі спеціальності

«Соціальна інклюзія» на тему:

**ВИХОВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ДО
ДІТЕЙ ІЗ ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ
В ІНКЛЮЗИВНОМУ СЕРЕДОВИЩІ**

2024 рік

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ОСВІТНЯ ІНКЛЮЗІЯ: СУТНІСТЬ ОСНОВНИХ ПОНЯТЬ ТА КАТЕГОРІЙ.....	5
РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЯ ІНКЛЮЗИВНОГО ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА У СУЧАСНОМУ ЗАКЛАДІ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ.....	8
РОЗДІЛ 3. ОСОБЛИВОСТІ ВИХОВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ У ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ.....	10
РОЗДІЛ 4. МЕТОДИКА ВИХОВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ДО ДІТЕЙ ІЗ ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНІМИ ПОТРЕБАМИ.....	16
ВИСНОВКИ.....	24
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	26
ДОДАТКИ.....	31

ВСТУП

Постановка проблеми. Реалізація положень Конституції України, Законів України: «Про освіту», «Про державну соціальну допомогу інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам», «Про реабілітацію інвалідів в Україні» передбачає розв’язання багатьох актуальних проблем, пов’язаних з підтримкою та захистом дітей з особливими освітніми потребами. У відповідності до зазначених нормативно-правових документів особливої актуальності набувають процеси гуманізації всіх сфер суспільного життя, а основою взаємодії між усіма учасниками освітньо-виховного процесу стає гуманізм і толерантне ставлення до інших. А тому перед вчителями постає завдання згуртування колективу класу, налагодження позитивної взаємодії між дітьми з особливими освітніми потребами та їхніми однолітками. Вхідження дитини з особливими освітніми потребами в інклюзивне середовище дає змогу забезпечити умови їхньої ефективної соціальної адаптації та виховати в учнів молодшого шкільного віку толерантності й важливих особистісних якостей.

Молодший шкільний вік є сенситивним для формування толерантності, оскільки в дитини цього віку закладаються основи світогляду, формуються елементи самосвідомості і моральні якості. Відбувається оволодіння національною культурою, формуються стереотипи поведінки і мислення, що є основою для самоконтролю, свідомої саморегуляції власної поведінки та вчинків. Розвивається інтерес до пізнання інших культур, а у процесі виконання спільних завдань закладаються основи спілкування і співпраці в дитячому колективі інклюзивного класу.

Аналіз результатів останніх досліджень та наукових праць О. Безпалько, В. Бондаря, В. Засенка, Т. Ілляшенко, А. Колупаєвої, С. Литовченко, Є. Мартинової, С. Миронова, Т. Сак, В. Синьова, Н. Софій, Е. Столяренко, О. Таранченко, З. Шевців, А. Шевчук та інших дають підстави зробити висновок про наявний суттєвий науковий доробок в галузі інклюзивної освіти. Так, проблема виховання толерантності в молодших школярів розглядалась у дослідженнях О. Брянцевої (у процесі обґрунтування

педагогічних умов виховання особистості школяра), С. Герасимової (у розробленні педагогічних засобів виховання молодших школярів), М. Горват (у процесі упровадження умов інтерактивного педагогічного спілкування дітей), Т. Гурової (в умовах полікультурного освітнього простору), Г. Коберник (у процесі упровадження інтерактивних технологій навчання), О. Крушельницької (під час обґрунтування і упровадження психологічних умов формування толерантності) та інших.

Все ж, як підтверджує аналіз теорії і практики початкової освіти, залишилося ще багато недосліджених аспектів цієї проблеми, зокрема виховання толерантності молодших школярів до дітей із особливими освітніми потребами є актуальною проблемою, що потребує детального вивчення.

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити зміст, форми й методику роботи з учнями початкових класів в інклюзивному середовищі, спрямованих на виховання толерантності у молодших школярів до дітей з особливими освітніми потребами.

Об'єкт дослідження – виховний процес в закладі початкової освіти.

Предмет дослідження – виховання толерантності молодших школярів до дітей з особливими освітніми потребами.

В експериментальному дослідженні виховання толерантності молодших школярів до дітей із особливими освітніми потребами брали участь 35 дітей у віці 7-8 років Здолбунівського ліцею № 1 Рівненського району Рівненської області.

РОЗДІЛ 1

ОСВІТНЯ ІНКЛЮЗІЯ: СУТНІСТЬ ОСНОВНИХ ПОНЯТЬ ТА КАТЕГОРІЙ

Освітня інклюзія є важливим предметом наукового пошуку, що досліджує теорію і практику забезпечення повноцінної освіти для всіх учнів, незалежно від їхньої статі, етнічної приналежності, соціального статусу, фізичних або психологічних особливостей, релігійних переконань тощо.

Основними поняттями та категоріями визначені:

- *Інклюзивна освіта* – «це система освітніх послуг, що ґрунтується на принципі забезпечення основного права дітей на освіту та права здобувати її за місцем проживання, що передбачає навчання дитини з особливими освітніми потребами в умовах загальноосвітнього закладу» [13]. В «Концепції розвитку інклюзивної освіти» зазначається, що «інклюзивна освіта – це комплексний процес забезпечення рівного доступу до якісної освіти дітей з особливими освітніми потребами у процесі організації їхнього навчання в закладах загальної середньої освіти на основі особистої заяви. Застосування методів навчання, що враховують індивідуальні особливості навчально-пізнавальної діяльності цих дітей [24].

- *Диференційована інструкція* – це метод навчання, який враховує різні потреби та можливості учнів. Вчителі, застосовуючи диференційовану інструкцію, адаптують методи, методичні прийоми чи навчальні матеріали на уроці, щоб задовольнити потреби кожного учня [20].

- *Інклюзивне освітнє середовище* – це середовище, де всі учні незалежно від своєї освітніх потреб здатні навчатися ефективніше, підвищувати свою соціальну компетентність, вдосконалювати комунікативні навички, а також відчувати себе частиною спільноти [26].

- *Інклюзивне виховання* – це діяльність, яка відбувається в різних ситуаціях взаємодії педагога й вихованців у процесі психолого-педагогічного та соціального супроводу їхньої навчальної, ігрової, трудової, дозвільної та інших видів активності й спілкування з метою розвитку особистості чи окремих

індивідуальних якостей кожного члена групи, у складі яких є діти з особливими освітніми потребами [10].

- *Рівноправність* – це принцип, згідно з яким кожний молодший школяр має право на рівні можливості та доступ до освіти без будь-яких форм дискримінації чи виключення. Рівноправність передбачає створення умов, щоб кожна дитина мала змогу реалізувати свій потенціал у навчанні та розвитку [14].

- *Соціальна інтеграція* – це процес, коли учні з різними освітніми потребами взаємодіють та навчаються разом у закладі початкової освіти. Соціальна інтеграція сприяє взаєморозумінню, толерантності та взаємоповазі між учнями [30].

- *Діти з особливими потребами* – це особи, які потребують додаткової постійної чи тимчасової підтримки в освітньому процесі з метою забезпечення їх права на освіту (п.20 Ч.1, Ст.1 Закону України «Про освіту» [26].

- *Толерантність* – це моральний та інтелектуальний принцип і водночас складне особистісне утворення, що містить в собі як знання про толерантність, так і прагнення виявляти її у взаємодії з іншими і разом із тим безпосередній досвід застосування толерантності [9].

- *Толерантне ставлення* – це наявність потреби у взаємодії з іншими, розуміння іншого за умови позитивного ставлення до нього; це і соціальна цінність, що забезпечує права людини, свободу і безпеку, і визнання індивідом, соціальною групою права іншого на власне переконання, інтереси. Це «спосіб взаємодії, який зорієнтований на самопізнання, саморозвиток, визначення меж самоідентифікації, що сприяє гуманізації суспільства, співпраці з людьми, які відрізняються зовнішністю, мовою, переконаннями, звичаями чи вірою» [46, с. 112].

Ціннісне ставлення до дитини з особливостями психофізичного розвитку, розуміння її унікальності, важливості, пріоритетності у розвитку суспільства є одним із першочергових у вихованні толерантної особистості. В Саламанкській декларації зазначено: цінність людини не залежить від її здібностей і досягнень; кожна людина здатна відчувати і думати; кожен має право на спілкування та бути

почутим; всі люди потрібні один одному; справжня освіта може відбуватися лише в контексті реальних стосунків; всі люди потребують підтримки та дружби своїх ближніх; різноманітність посилює всі сторони життя людини [19, с. 121].

Інклюзивний клас – це клас у закладі загальної середньої освіти, в якому серед інших учнів навчаються одна, дві або три дитини з особливими освітніми потребами. При цьому особистісно орієнтоване спрямування освітнього процесу для таких дітей забезпечується шляхом створення для кожного учня індивідуальної програми розвитку, адаптації або модифікації навчального матеріалу асистентом вчителя, надання психолого-педагогічних та корекційно-розвиткових послуг, забезпечення учня спеціальними засобами корекції психофізичного розвитку [25].

Ці поняття та категорії є основою для розуміння сутності досліджуваної проблеми. Вони допомагають визначити цілі та стратегії, спрямовані на забезпечення рівних можливостей та доступу до якісної освіти для всіх учнів, зокрема для учнів з особливими освітніми потребами.

Отже, впровадження інклюзивної освіти в Україні є важливим кроком у подоланні стереотипів щодо навчання дітей з особливими освітніми потребами у закладах загальної середньої освіти. Адже навчання дітей з особливими освітніми потребами у звичайних закладах освіти є сьогодні пріоритетним завданням не тільки на рівні держави, а й на рівні особистості, потребою самих дітей, яким має бути забезпечена право на навчання та розвиток потенційних здібностей, на успішну життєтворчу діяльність. І саме організація інклюзивних класів в закладах загальної середньої освіти має забезпечити їм такі комфортні умови, аби вони мали змогу для свого щоденного розумового та інтелектуального розвитку, а у майбутньому могли почувати себе повноправними та дієздатними громадянами нашої вільної та незалежної України [27, с. 48].

РОЗДІЛ 2

ОРГАНІЗАЦІЯ ІНКЛЮЗИВНОГО ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА У СУЧАСНОМУ ЗАКЛАДІ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ

Основна ідея інклюзивного підходу полягає в тому, що не індивід має пристосовуватися до суспільних, соціальних та економічних умов, а суспільство, навпаки, має створити відповідні умови для задоволення конкретних потреб кожної людини. Концепція інклюзії стала основоположною в сучасній моделі освіти дітей з особливими освітніми потребами. Один із провідних голландських дослідників у галузі освіти К. Рейсвейк зазначав, що інклюзивна освіта допоможе забезпечити:

- розвиток здібностей дитини;
- визнання того, що нормальний розвиток не є загально визнаною «нормою»;
- задоволення особливих потреб;
- створення системи підтримки;
- широкого застосування функціонального лікувально-тренувального підходу;
- участь батьків у лікуванні та вихованні своїх дітей [16, с.44].

Важливо зауважити, що в міжнародних й вітчизняних нормативно-правових документах використовується термін «діти з особливими освітніми потребами», що означає, що увага змістилася з дитячих недоліків і порушень на вирішення їхніх особливих потреб [29, с.93].

Найбільш поширене та загальноприйняте визначення «діти з особливими освітніми потребами» міститься в Міжнародній класифікації освітніх стандартів: «Люди з особливими освітніми потребами мають особливі освітні потреби, для задоволення яких потрібні додаткові ресурси». Додатковими ресурсами можуть бути: Персонал (для підтримки навчального процесу (асистент вихователя) навчальні матеріали (різноманітні засоби навчання)» [там само, с.80].

Відома фахівчиня в галузі інклюзивної освіти А. Колупаєва зазначає, що інклюзивне навчання – це процес створення освітнього середовища, яке

відповідає потребам і здібностям кожної дитини, незалежно від особливостей її психофізичного розвитку; це гнучка, індивідуалізована система навчання дітей особливостям психофізичного розвитку в умовах закладу загальної середньої освіти за місцем проживання дитини, де навчання відбувається за індивідуальним навчальним планом, визначеним медико-соціальними та психолого-педагогічними спеціалістами [16].

Розвиток інклюзивної освіти в Україні свідчить про значні зміни в освітній парадигмі нашого суспільства, організації та практичній діяльності сучасних закладів освіти, суспільній свідомості, менталітеті людей та їхній культурі. Інклюзивна освіта в нашій державі нині базується на принципі гарантування фундаментального права дітей на освіту та права навчатися за місцем проживання. Своєю чергою, заклад освіти має адаптувати навчальні програми та плани, творче освітнє середовище, форми, методи та засоби навчання до потреб таких дітей, використовувати ресурси, наявні в громаді, залучати батьків та спеціалістів до надання конкретних послуг, що мають бути адаптовані до потреб кожної окремої дитини, створювати сприятливий клімат в освітньому середовищі.

В організації сучасної інклюзивної освіти й створення інклюзивних класів нами виділено такі основні принципи:

- Усі діти повинні навчатися разом, коли це можливо, незалежно від будь-яких особливих труднощів чи розбіжностей, які можуть бути між ними.
- Заклади освіти повинні визнавати та враховувати різні потреби своїх учнів і координувати різні типи навчання.
- Забезпечувати якісну освіту для всіх за рахунок відповідної педагогічно-методичної підтримки, застосування організаційних заходів, розробки стратегії навчання, використання ресурсів та партнерських відносин зі своїми громадами.
- Дітям з особливими освітніми потребами слід надавати будь-яку додаткову підтримку, яка їм може знадобитися для забезпечення успіху процесу навчання [16, с.48].

На сьогодні доведено, що наявність у класі дітей з особливими освітніми потребами не впливає на навчальну здатність здорових дітей. Навпаки, така ситуація покращує викладання того чи іншого предмету. Це відбувається завдяки використанню вчителем різноманітних методів і технологій навчання, які роблять освітній процес цікавим, насиченим і доступним для всіх дітей. При цьому у дітей формуються такі важливі риси як емпатія, співпереживання, співчуття, толерантність, чуйність.

Необхідними умовами формування інклюзивного середовища в закладах загальної середньої освіти Міністерство освіти і науки України визначає подолання соціальних та психологічних бар'єрів, впровадження педагогіки партнерства, створення універсального дизайну та розумних пристосувань у закладах освіти в межах безбар'єрного фізичного простору [21].

РОЗДІЛ 3

ОСОБЛИВОСТІ ВИХОВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ У ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

Реформування усіх сфер життя сучасного українського суспільства, розбудова демократичної, правової держави, інтеграція у світовий і європейський освітній простір актуалізували нові вимоги до освітньої галузі: формування особистості дитини базується на гуманістичній філософії і сучасних досягненнях психології та педагогіки. Розбудова відкритого громадянського суспільства, формування толерантного ставлення до відмінностей, визнання цінності кожної людини, ратифікація численних конвенцій та декларацій у сфері прав людини, дитини, інвалідів, зумовили зміну бачення прав осіб з особливими потребами до освіти.

Концепція інклюзивної освіти відображає одну з «головних демократичних ідей – всі діти – цінні й активні члени суспільства. Взаємодія між учнями з особливими освітніми потребами та іншими дітьми в інклюзивних класах сприяє налагодженню між ними дружніх стосунків. Завдяки такій взаємодії діти вчаться природно сприймати і толерантно ставитися до людських

відмінностей, вони стають більш чуйними, готовими до взаємодопомоги» [16, с.48].

При цьому виховання толерантності у дітей молодшого шкільного віку базується на таких принципах:

1. Принципи виховання у підростаючого покоління толерантного та терпимого ставлення: принцип дотримання загальноприйнятих моральних цінностей; принцип поваги гідності кожної особистості; принцип сприймання кожної людини як унікальної особистості; принцип прилучення до рідної культури й традицій та поваги до культур і традицій інших народів; принцип заперечення насильницьких методів вирішення конфліктів; принцип виховання відповідальності за свої дії, поведінку, висловлювання; принцип виховання толерантної свідомості у ставленні до всього живого, до інших людей, до самого себе.

2. Принципи гуманізації навчального простору за допомогою впровадження ідей толерантності у навчально-виховний процес: принцип гуманізації форм, методів та процесів викладання, навчання, виховання; принцип використання методів навчання та виховання у відповідності до вікових особливостей учнів; принцип впровадження нових форм та методів педагогічної діяльності, побудованих на толерантній основі; принцип взаєморозуміння, взаємодопомоги, взаємозалежості та взаємодоповнювання у взаємовідносинах «учень-учень» та «учень-учитель»; принцип виховання та спонукання розвитку комунікативних здібностей як головного чинника виховання дітей у колективі; принцип створення умов успіху до кожного учня тощо [43].

Вікові особливості дітей молодшого шкільного віку відображають стійкі якості та риси особистості, які властиві дітям молодшого шкільного віку, визначаються поєднанням внутрішніх умов розвитку, тобто певним рівнем розвитку психічних процесів, рис особистості (пам'ять, мислення, почуття, увага, воля, мотиви тощо) та зовнішніх умов життя, змістом, формами діяльності учнів, їхнім оточенням. Вікові особливості включають комплекс фізичних, психічних, пізнавальних, інтелектуальних, мотиваційних, емоційних якостей

властивих молодшим школярам, які впливають на процес формування толерантності. У дітей цього віку створюється сприятлива основа для формування в молодших школярів свідомої регуляції своєю поведінкою, що є важливим для виховання толерантності. Основними новоутвореннями цього віку стають довільність, велика опосередкованість психічних процесів, внутрішній план дій і рефлексія.

Зважаючи на психологічні особливості особистості молодшого школяра, необхідно зазначити, що ефективним засобом у вихованні толерантності молодших школярів, як підтверджують результати нашого дослідження, є використання багатства дитячої художньої літератури. Саме дитяча художня література є матеріалом для формування уявлень і важливих соціальних знань молодших школярів про риси толерантної особистості. Саме цьому сприяє сюжетно-образна форма взаємин між людьми та зразків толерантної поведінки, що розкриваються у змісті дитячої художньої літератури. За такого підходу дитина, сприймаючи позицію автора твору, ніби порівнює її з власною позицією, таким чином іде оцінка власних норм поведінки і переоцінка своїх цінностей. А тому дитина може переживати почуття обурення, сорому, протесту і, як наслідок, руйнуються раніше прийняті норми та цінності поведінки. А через емоції (які виникають під дією прочитаного) відбувається суттєвий вплив на розвиток емпатійних можливостей молодших школярів.

Водночас одним з найбільш ефективних засобів виховання толерантності визначаємо казку, оскільки саме вона найбільш відповідає сутності дитини молодшого шкільного віку, її внутрішнім потребам.

Казка – це особливий інформаційний формат, це шифр, у якому закодовано життєво важливу інформацію. Цінна, життєво важлива інформація поступає у підсвідомість особистості й починає брати активну участь у житті, формуючи систему цінностей і через цю систему впливаючи на людську поведінку [11]. Казки передають важливу інформацію про життя у всіх його проявах – біологічному, психологічному, соціальному, духовному і багато іншої. Вони спрямовують процес мислення, впливають на стосунки і рішення, які

особистість приймає. Казки – це ще й виховна система, спрямована на гармонізацію людини, на формування у неї усвідомленого сприйняття подій життя, а також життєстійкості та успішності в соціальних відносинах.

Алегорична форма багатьох казок дає змогу не просто познайомити учнів з тими чи іншими поняттями, нормами, правилами, а й передати внутрішні почуття персонажів, спонукати до роздумів, що дають змогу перенестися з казки у реальне життя, подивитися на нього по-новому, побачити себе, свої дії ніби зі сторони.

Як засвідчують результати здійсненого аналізу, використання тематичного багатства казок істотно впливає на формування толерантності у молодших школярів, позначається на їхній поведінці та вчинках. Зокрема, аналізуючи вчинки казкових героїв, діти знайомляться з певними соціальними нормами, правилами взаємодії, толерантним ставленням до інших. За такого підходу вони починають усвідомлювати, що ці правила і норми відображають толерантність людини та виявляється у доброзичливому, чуйному ставленні до інших, терпимості до проявів інакшості.

Під час вибору казок, як підтверджує аналіз освітньої практики, необхідно дотримуватися наступних вимог: це мають бути добрі казки, з позитивною кінцівкою, вони мають спонукати дітей проникнутися чужим болем, замислитися над собою. З метою формування у молодших школярів толерантності, розвитку в них умінь розв'язувати власні проблеми, знаходити оптимальні напрями взаємодії з оточуючими, насамперед з дітьми з особливими освітніми потребами, можна пропонувати дітям складати власні казки на задану тему. Однак, необхідно стежити, щоб складені молодшими школярами казки мали щасливу кінцівку, оскільки, створюючи казку, дитина не тільки розповідає про власні проблеми, а й ніби програмує себе щодо їх розв'язання. Тому саме щаслива кінцівка допомагає авторам «підтягнути» сюжет, фактично пропонуючи комплекс дій із досягненням успіху у взаємодії і спільній діяльності з дітьми з особливими освітніми потребами. Відтак, формування толерантності у

молодших школярів відбувається внаслідок цілеспрямованого впливу на їхню емоційно-почуттєву та діяльнісну сфери.

Педагогічна значущість казкотерапії як психолого-педагогічного методу полягає у визначенні зв'язків між казковими подіями й власною поведінкою молодших школярів у реальному світі, переносі казкових смислів у реальність. Тому метою виховного процесу є досягнення внутрішньої гармонії, оскільки гармонійна особистість у житті є творцем, а дисгармонійна – руйнівником. Крім цього, ефективне застосування казкотерапії для дітей з особливими освітніми потребами забезпечується застосуванням методичного прийому, за якого: виявивши проблеми таких дітей, починаємо складати казку, де пригоди, вчинки героїв були спрямовані на вирішення саме цієї проблеми. Це може бути вигадана фантастична істота, яка зовні і характером дещо схожа на дитину, і в якій за сюжетом з'являлося багато можливостей, засобів для подолання наявних перешкод і ускладнень.

Особливо великий виховний потенціал мають оповідання й казки видатного українського педагога Василя Сухомлинського [6; 36; 38; 34; 40; 31; 32; 35; 33].

Ці твори змушують дітей замислюватися над вчинками і переживаннями героїв, співвідносити їх із власними. Василь Сухомлинський був переконаний: те, що важко передати звичайними словами, можна передати через казкову історію. Через казки, легенди передається нам інформація про приховані причини подій, про їх уроки. Казка містить початкові відомості про устрій навколишнього світу, про сутність добра і зла, навчає життєвих правил. «Казка – це зернина, з якої проростає паросток емоційних станів і ситуацій» [37, с.515]. Казки – це своєрідна форма повчання, в них акумульовані вироблені народом виховні кодекси, які своєрідно діють на дитячу психіку і свідомість. Причому повчання в них не явне, а приховане. Казки пропонують дитині образи, символи, які їй подобаються, і під час знайомства з ними дитина непомітно для себе засвоює важливу гендерну інформацію. Педагог вважав, що «казка – це ... свіжий вітер, який роздмухує вогник дитячої думки і мови» [39, с.33].

Серед ефективних засобів, форм і методів виховання толерантності важливе місце посідає гра. Саме гра є для молодших школярів природним видом діяльності, у якій вони не тільки відтворюють реальне життя, а й перебудовують його. Отже, саме гра надає змогу дитині уявити себе на місці інших людей, розширити спектр власних думок і почуттів, сприяє кращому розумінню себе та оточуючих. До того ж програвання ролей дає молодшим школярам змогу проекспериментувати з різними моделями поведінки і побачити, до яких вони призводять наслідків [22]. Зокрема, сюжетно-рольова гра активізує уяву молодшого школяра, дає йому змогу виконувати дії не лише за себе, а й за персонажа. Також переживання ігрового образу дають змогу молодшим школярам змінити свою позицію у ставленні до емоційних станів ровесників, зокрема дітей з особливими освітніми потребами. Завдяки ігровій ситуації змінюється ставлення молодшого школяра до себе, відтак, формується толерантне ставлення до однолітків, у тому числі і дітей з особливими освітніми потребами [43].

Рольова гра також сприяє розвитку експресивних навичок (уміння передавати настрій, внутрішній стан, переживання за допомогою міміки, жестів, пантоміми), сприяє змінам особистісного ставлення до інших. Так створюються умови для формування толерантності, розвитку самосприйняття, самооцінки, самоповаги молодших школярів як до себе, так і до дітей з особливими освітніми потребами.

На підставі зазначеного вище, можемо зробити висновок, що ефективне виховання толерантності молодших школярів до дітей з особливими освітніми потребами має бути організоване на засадах взаємодопомоги, довіри, доброзичливого й відкритого спілкування. Особливу увагу слід надавати практиці гуманних взаємин молодших школярів і дітей з особливими освітніми потребами, наполегливій щоденній роботі, спрямованій на перехід «теоретичних» мотивів (орієнтація у тому, що таке добре, а що погано) у «реально діючі» мотиви (повсякденне управління у своїй діяльності засвоєними нормами толерантної взаємодії, спілкування, поведінки). Як підтверджує аналіз

педагогічної практики, досить часто спостерігається розбіжність між здобутими знаннями і реальною поведінкою молодших школярів, що виявляється у їхньому невмінні переносити знання та дії, використані в одній ситуації на іншу, знаходити правильний спосіб поведінки, взаємодії, спілкування на основі вже відомих правил. Досить часто ця розбіжність пояснюється недостатністю практичного досвіду молодших школярів щодо втілення наявних знань у власну толерантну поведінку. Щоб подолати цей дисбаланс, необхідно систематично привчати молодших школярів до вияву толерантності у взаєминах, активності в міжособистісній взаємодії і співпраці та спілкуванні з оточуючими.

РОЗДІЛ 4

МЕТОДИКА ВИХОВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ДО ДІТЕЙ ІЗ ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ

У процесі дослідження нами розроблено методика виховання толерантності в молодших школярів до дітей з особливими освітніми потребами. Методика включає в себе три взаємопов'язані блоки, в кожному з яких виділено ключовий компонент виховання толерантності. Так, перший блок спрямований на розвиток мотивації молодших школярів до набуття знань про складові толерантності та особливості однолітків з особливими освітніми потребами. Початковим завданням першого блоку є формування у молодших школярів уявлень про дітей з особливими освітніми потребами. Успіху в цьому, на нашу думку, буде сприяти вирішення задач щодо: формування уявлення, розвитку та зростання мотивації молодших школярів до набуття знань про їхні права, зміст понять «толерантність» і «толерантна поведінка»; про осіб з особливими освітніми потребами та методи надавання їм допомоги; задач із мотивування бажання молодших школярів до спілкування з однолітками з особливими освітніми потребами; спонукання учнів з нормою психічного і фізичного розвитку та їхніх однолітків з особливими освітніми потребами до колективної діяльності; зміни штучно створених негативних уявлень про осіб з особливими

освітніми потребами, що впливають на мотивацію молодших школярів до спілкування з такими дітьми.

Основним чинником, що сприяє вихованню толерантності до молодших школярів з особливими освітніми потребами, є прагнення молодшого школяра до набуття знань, підсилене потребою мати ці знання в реальності. Присутність дітей з особливими освітніми потребами в класі сприяє формуванню мотивації до набуття знань про те, як з ними спілкуватися і співпрацювати над вирішенням спільних завдань. На цьому етапі нами визначено, що ключовий компонент з формування позитивного ставлення до осіб з особливими освітніми потребами є саме когнітивний компонент толерантності. Ефективним засобом виховання толерантності молодших школярів до дітей з особливими освітніми потребами на цьому етапі є бесіди морального змісту.

Наслідком реалізації першого блоку нашої методики стало зростання обізнаності та формування у молодшого школяра уявлень про дітей з особливими освітніми потребами, про їхню своєрідність; про засоби взаємодії, сприяння та надавання допомоги таким особам; про основні характеристики толерантності та потреби толерантного ставлення до дітей з особливими потребами. Розширенню меж засвоєних знань молодших школярів сприяло формуванню їхнього тактовного ставлення до осіб з особливими освітніми потребами, що засвідчило необхідність переходу до наступного етапу.

Другий блок методики був спрямований на формування особистісного компоненту – толерантного ставлення до дітей з особливими освітніми потребами. Для досягнення поставленої мети необхідно було вирішити такі завдання: сформувати мотивацію на виявлення доброзичливості, чуйності, співчуття, співпереживання та терпимості молодших школярів до дітей з особливими освітніми потребами; формування умінь і навичок проведення самоаналізу, самооцінки своєї поведінки з точки зору толерантного ставлення до таких дітей; формування толерантного ставлення до висловів, тверджень інших дітей; формування толерантного ставлення до ровесників з особливими освітніми потребами на основі набутих знань про їхню своєрідність та моральні

норми взаємодії, прийняті в суспільстві; підняття рівня саморегуляції в ситуаціях, що потребують толерантності; трансформація соціальних цінностей у персональні цінності особистості (толерантність, доброзичливість, чуйність, співпереживання та терпимість); стимулювання виявів здатності до неординарного вирішення стандартних проблем, що з'являються під час взаємин з дитиною з особливими освітніми потребами. Таким чином, реалізація другого блоку методики з виховання толерантності молодших школярів до дітей з особливими освітніми потребами, дає змогу визначити ключовим чинником застосування активних форм виховної роботи – це моделювання педагогічних ситуацій, що сприяють здійсненню молодшими школярами морального вибору, демонструють конкретну модель поведінки та використовують потенціал певних ситуацій взаємодії молодших школярів і дітей з особливим освітніми потребами. Одночасно під час роботи в групах і у роботі з усім інклюзивним класом використовувалися методики колективних міркувань. Технологія колективного мислення давала змогу здобувати знання не в «готовому вже вигляді», а рухаючись від роздумів і до морального вибору.

Третій блок методики був спрямований на формування толерантної поведінки (поведінковий компонент) у стосунках молодших школярів і дітей з особливими освітніми потребами. Для отримання позитивних результатів нами було вирішено наступні завдання: формування умінь і навичок обирати належну, відповідну рольову позицію в міжособистісних стосунках з метою отримання бажаного (позитивного) результату від спільної діяльності; розвивати вміння досягати певної згоди та налагоджувати позитивні взаємовідносини; допомагати набувати досвіду самостійності та ініціативи у прийнятті рішень в обставинах, що зобов'язують до толерантної поведінки; підтримка в набутті умінь і навичок гнучкості та аналітичного мислення під час вибору відповідного алгоритму поведінки; сприяти розвитку у молодших школярів досвіду допомоги дітям з особливими освітніми потребами; формувати засади для розв'язання конфліктних ситуацій з вибором оптимальних моделей поведінки; розвивати бажання до проявів емоційної витривалості в ситуаціях інтолерантної взаємодії;

формувати емпатійні уміння і навички молодших школярів у ставленні до дітей з особливими освітніми потребами; розвивати вміння толерантних висловлювань та дотримання власної позиції як точки зору; формувати вміння і навички толерантної поведінки в стресових ситуаціях; розвивати вміння і навички пом'якшувати можливі розбіжності між співрозмовниками, запобігаючи переростанню в нетерпимість, або ж конфлікт.

У цьому блоці актуальною була спільна проєктна й ігрова діяльність, інсценізація індивідуальних життєвих ситуацій дітей з особливими освітніми потребами і молодших школярів. Найбільш ефективними для виховання толерантності є такі ігри «Дерево толерантності», «Збери прислів'я», «Правда навпаки», «Я розпочну, а ти продовжуй», гра-подорож до Країни Толерантності й ін. (Додаток А). Результатом реалізації таких проєктних технологій став прояв толерантного досвіду поведінки молодших школярів у стосунках з ровесниками, які мають особливі освітні потреби.

У розробленій нами методиці запропоновано систему ефективних методів виховання толерантного ставлення молодших школярів до дітей з особливими освітніми потребами. Так, у першому блоці з метою формування знань і переконань використовувалися такі методи, як: бесіда, обговорення, роз'яснення (тлумачення, висвітлення), розповідь, робота з художніми творами: літературними й кіно, мультиплікаційними фільмами. У другому блоці для розвитку взаємовідносин, використовувалися методи: конкуренції та винагороди/покарання. У третьому блоці, для закріплення набутих знань, сформованих умінь і навичок формування толерантної поведінки молодших школярів використовувалися такі методи, як: вправи, завдання, приклади.

Таким чином, у кожному блоці методики виховання в учнів початкових класів толерантності до дітей з особливими освітніми потребами використовувалися визначені нами засоби виховання толерантності. Так, в першому блоці основними засобами були: бесіди морального змісту, «мозковий штурм» та розбір проблемних ситуацій для активного залучення молодших школярів до процесу обмірковування проблем людей з обмеженими

можливостями та способів взаємодії з ними. У другому блоці ключовими засобами були: ситуації, що спонукали молодших школярів до морального вибору, ілюстрували той чи інший варіант дій та використовували потенціал природних ситуацій взаємодії та співпраці молодших школярів і дітей з особливими освітніми потребами. У межах третього блоку ключовими засобами стали: проєктна діяльність та інсценування індивідуальних життєвих ситуацій дітей з особливими освітніми потребами, створення ситуацій ефективного інтелектуального і морально-духовного розвитку та фізичного зростання таких дітей. У кожному блоці ми використовували аналіз художніх творів: літературних, анімаційних (мультфільмів), художніх та документальних фільмів.

Особливе місце у всіх трьох блоках нами відведено казкам В. Сухомлинського, які розкривають перед молодшими школярами мораль нашого суспільства, вводять у світ взаємин і ставлень до однолітків, до молодших та старших людей, формують систему цінностей, засади міжособистісної толерантності у дітей.

Приміром, казка «Добре слово» розкриває могутність і чарівну силу слова (Додаток Б). Смачні наїдки і гостинці, вітаміни і корисні продукти, які приносили хворій дівчинці родичі, не допомагали. А лагідне слово прабабусі зробило диво, змусило хворобу відступити. Немає нічого, щоб коштувало так дешево і цінувалось так дорого, як добре слово.

Казка «Соловей і Жук» демонструє рівноцінність і право на життя усього живого на Землі (Додаток В). Вона навчає дітей ставитись уважно і шанобливо до іншого. Дівчинка підтвердила особливість і самоцінність кожного. Казка навчає терпляче і з розумінням сприймати іншого, проявляючи повагу і визнаючи його право на життя.

Своєю чергою, байдужість засуджується у казці «Байдужий пеньок» (Додаток Г). Головний герой – пеньок – був старим, мохом обрісшим, тільки грівся собі на сонечку, очі замруживши. Ніщо його вже не хвилювало, не засмучувало і не робило радісним. Пропозицію дружити Пеньок прийняв і від Їжака, і від Гадюки. А коли вони зчепились між собою, то Пеньок не втрутився,

не допоміг. І навіть дізнавшись про наслідки сутички (загибель Гадюки, з якою погодився дружити), ніяк не відреагував, закрив очі та й далі грівся на сонечку. Байдужий не може бути товаришем. Тільки той, в кого багата палітра почуттів, може забути про себе заради іншого, простягнути руку помочі, розрадити і пожаліти.

Дуже ефективною у контексті виховання толерантності до дітей із особливими освітніми потребами є казка «Горбатенька дівчинка» (Додаток Д). До класу директор привів нову ученицю. Була вона особливою. Діти бувають часто жорстокими. Тому застиг учитель перед учнями, благаючи їх лише очима не виявити до горбатенької дівчинки чи то подиву, чи то насмішки. Та клас витримав екзамен на гідність. Привітне ставлення і лише цікавість як до нової учениці прокотилися класом. Усі люди різні. І ставитись до іншого з розумінням, на рівних, без образ за його особливість чи відмінність навчити буває нелегко.

Вчить толерантно ставитися до людей з особливими потребами і казка «Як Сергійко навчився жаліти» (Додаток Е). Хлопчик грався біля ставка і зустрів там сліпу дівчинку, яка слухала шум хвильок. Сергійка так здивувало нещастя дівчинки, що він весь день про це думав. А вночі прокинувся від вітру і дощу, який стукав у шибки. Було темно і страшно. І знову хлопчик подумав про сліпу дівчинку, адже живе вона у суцільній темряві постійно. Як же їй має бути страшно. Так шкода стало дівчинку! Серце хлопчика стискав жаль. І подумав Сергійко, що завтра знову піде до ставка, щоб побачитись з дівчинкою, тільки вже не буде дивуватись, а пожаліє її.

Своєю чергою, казка «Розділена радість» виховує у дітей уміння увійти у світ почуттів іншого, його переживань і психічних станів (Додаток Є). У Катрусі сталась велика радість: її татко після трьох операцій і року хвороби нарешті видужав. І понесла дівчинка своє щастя до друзів, подружок. Але ніхто з них не зміг зрозуміти Катрусиного захвату, ніхто не хотів розділити з нею щастя. І весела посмішка змінилася сльозами розчарування. І лише однокласник Костя нарешті зумів порадіти разом із дівчинкою. Він виявився здатним зрозуміти і

розділити щастя Катрусі. І знову засяяли очі дівчинки, і радість теплом розлилась по всьому тілу.

Крім цього, для досягнення поставленої мети нами розроблено та реалізовано виховні завдання таких навчальних дисциплін як «Читання», «Я досліджую світ», «Мистецтво». Так, під час уроку «Мистецтво» молодшим школярам запропонували намалювати дитину з особливими освітніми потребами. Це завдання було не тільки освітнім, а й діагностичним. Молодші школярі отримали завдання не лише намалювати, а й розповісти про свої роботи. Кожний з них працював самостійно, а потім презентував свій малюнок. Таким чином, стало можливим оцінити сформованість уявлень молодших школярів про дітей з особливими освітніми потребами. Під час презентації своїх малюнків молодші школярі показували свої роботи та розповідали, чому вирішили зобразити дитину з особливими освітніми потребами саме так.

Водночас, ми виявили та використали можливість доповнювати окремі заняття про навколишній світ контентом, який сприяє розширенню уявлень молодших школярів про можливості дітей з особливими освітніми потребами та яких дивовижних успіхів вони досягли доводячи собі і світу, що серйозні проблеми навіть із здоров'ям – не обмеження, а новий простір для дивовижних досягнень.

В інтересах ефективного виховання толерантності молодших школярів до дітей з особливими освітніми потребами ми організували позакласні заходи з урахуванням вікових та індивідуальних особливостей цієї групи дітей. Ідеальною формою позакласної роботи, на нашу думку, є така, коли молодші школярі вільно взаємодіють один з одним і висловлюють свої вподобання. Саме в позаурочний час між молодшими школярами зав'язуються особисті стосунки та дружні контакти. У процесі участі молодших школярів у таких видах позакласної роботи, як класні години, екскурсії, конкурси, колективна творча діяльність, діти навчаються взаємодіяти один з одним. З метою формування в учнів уявлень про толерантність та її складові, міжособистісні стосунки людей, про потреби людей з обмеженими можливостями, ми організували тематичні

виховні класні години та конкурси. Під час такої форми позакласної роботи учні почувалися вільніше, отримуючи та засвоюючи інформацію, що виходить за межі навчальної програми.

Таким чином, зазначені вище засоби виховання толерантності є дієвими, ефективними, позаяк вони викликають емоційний сплеск у молодших школярів, сприяють зміні ставлення до однолітків, у тому числі до однолітків з особливими освітніми потребами.

У кожному блоці нашої методики здійснювався аналіз мультфільмів: на прикладі взаємодії героїв мультфільму характеризувалося толерантне/інтолерантне ставлення до інших. Нами використовувалися також відеоролики про людей з особливими потребами, які ілюстрували їхнє життя та проблеми, з якими стикаються ці люди. Завдяки перегляду цих відеороликів у молодших школярів сформувалися уявлення про життя людей з особливими потребами та спростовувалися стереотипи про «обмеженість» їхнього життя. Перед переглядом мультфільму чи відео ми організовували «залучення» учнів до обговорення або пошуку відповіді на запитання. Іноді навіть самі учні ставили цікаві запитання, відповіді на які отримували на наступних заняттях. Під час обговорення мультиплікаційних фільмів нами здійснювалася організація діалогічної взаємодії учнів, де засобами активізації діалогу виступали дискусії, дебати, проблемні питання, круглий стіл та ін.

В нашій методиці проводилися вправи на пошук позитивних якостей однокласників, наприклад «Чим ми схожі» та «Приміряй на себе», в яких молодші школярі відзначали, чим вони схожі і чим відрізняються (Додаток Ж). Головним висновком після виконання вправ стало те, що незважаючи на відмінності, всі допитливі та хороші. Молодші школярі вчилися позитивним стосункам з однокласниками за допомогою вправ «Розтисни кулачок», «Чарівний капелюх», «На якого казкового героя ти схожий?» тощо (Додаток З).

У ході реалізації запропонованої нами методики широко застосовувалися різноманітні педагогічні ситуації, у яких молодші школярі вчилися виявляти доброзичливість, чуйність, співчуття, співпереживання, терпиме ставлення до

осіб з особливими освітніми потребами; уміння і навички контролю своєї власної поведінки.

Результатом реалізації запропонованої методики стала поява у молодших школярів потреби в толерантній поведінці та наявність толерантної поведінки у взаємодії з однолітками з особливими освітніми потребами. Молодші школярі почали виявляти бажання допомагати людям з особливими потребами, за необхідності намагалися допомогти своїм однокласникам з особливими освітніми потребами.

Таким чином, виховання толерантності молодших школярів відбувалося з урахуванням розробленої методики з виховання толерантності молодших школярів до дітей з особливими освітніми потребами.

ВИСНОВКИ

Здійснений аналіз дав змогу зробити певні висновки й узагальнення.

Схарактеризовано сутність основних понять та категорій: інклюзивна освіта, диференційована інструкція, інклюзивне освітнє середовище, інклюзивне виховання, рівноправність, соціальна інтеграція, діти з особливими потребами, толерантність, толерантне ставлення.

Проаналізовано організацію інклюзивного освітнього середовища у сучасному закладі початкової освіти.

Розкрито особливості виховання толерантності у дітей молодшого шкільного віку. Визначено ефективні засоби, форми і методи виховання толерантності, серед яких: художня література, казка, гра, вправи, педагогічні ситуації.

Запропонована й схарактеризована методика виховання толерантності молодших школярів до дітей із особливими освітніми потребами, яка включає три взаємопов'язані блоки, в кожному з яких виділено ключовий компонент виховання толерантності. Перший блок був спрямований на розвиток мотивації молодших школярів до набуття знань про складові толерантності та особливості однолітків з особливими освітніми потребами. Другий блок методики був

спрямований на формування особистісного компоненту – толерантного ставлення до дітей з особливими освітніми потребами. Третій блок методики був спрямований на формування толерантної поведінки (поведінковий компонент) у стосунках молодших школярів і дітей з особливими освітніми потребами.

Доведено, що у межах всіх трьох блоків ефективним було застосування у процесах формування толерантності молодших школярів до дітей з особливими освітніми потребами наступних методів і методик: у першому блоці: бесід, обговорення, роз'яснення (тлумачення, висвітлення), розповідь, робота з художніми творами: літературними й кіно, мультиплікаційними фільмами; у другому блоці для розвитку взаємовідносин, використовувалися методики: конкуренції та винагороди/покарання; у третьому блоці, для закріплення набутих знань, сформованих умінь і навичок формування толерантної поведінки молодших школярів використовувалися такі методики, як: вправи, завдання, приклади, актуальною була спільна проєктна діяльність та інсценізація індивідуальних життєвих ситуацій дітей з особливими освітніми потребами і молодших школярів.

Проведене дослідження не вичерпує усіх аспектів досліджуваної нами актуальної психолого-педагогічної проблеми. Подальшого вивчення потребує: розроблення ефективних інноваційних та інтерактивних форм, методів, засобів і методичних прийомів формування у молодших школярів толерантного ставлення до дітей з особливими освітніми потребами у процесі застосування інформаційно-комунікаційних технологій у виховному процесі початкової школи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Андреева М. О. Формування толерантності учнів початкової школи у інклюзивному навчальному закладі. *Проблеми сучасної педагогічної освіти. Педагогіка і психологія*. 2013. Вип. 39(2). С. 36-41.
2. Баррі М. М., Форест М. Б. Інклюзія в освіті: практичний підхід для учителів. Київ: Видавничий дім «Освіта», 2018. 106 с.
3. Бойко В. О. Інклюзивна освіта: до питання визначення поняття та особливостей її запровадження. *Наукові записки. Психолого-педагогічні науки. Книга 4. 2012.* URL: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Nzspp/2012_4/mtp/mtp1.pdf (дата звернення: 29.02.2024 р.)
4. Бондаренко О. П. Інклюзивна освіта: проблеми та перспективи розвитку. Київ: Видавничий центр «Києво-Могилянська академія», 2015. 95 с.
5. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2003. 1440 с.
6. Гаряча квітка: Оповідання та казки : [для мол. шк. віку] / передм. Н. Забіли; упоряд. Г. Сухомлинська. Київ: Веселка, 1978. 104 с.
7. Гаяш О. В. Поради вчителям щодо навчання дітей з особливими освітніми потребами у класі з інклюзивним навчанням: методичні рекомендації. Ужгород: Інформаційно-видавничий центр ЗППО, 2014. 108 с.
8. Гнатюк Г. О., Кравченко Л. І., Шкляр Л. В. Інклюзивна освіта: теорія і практика / за ред. Г. О. Гнатюка. Київ: Видавничий дім «Природа», 2017. 56с.
9. Горянська А. М. Толерантність в системі ціннісних орієнтацій студентів педвузів. URK : <http://www.info-library.com.ua/books-text-10201.html> (дата звернення 10.03.2024)
10. Демченко І. І. Теоретичні і методичні засади підготовки майбутнього вчителя початкових класів до професійної діяльності в умовах інклюзивної освіти : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04, 13.00.03 / Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини. Умань, 2016. 497 с.

11. Желанова В. В. Потенціал української народної казки в гендерному вихованні. URL : http://www.bdpu.org/scientific_published/apsf_21_2009/zhelanova.pdf (дата звернення 02.03.2024)
12. Жук І. Інклюзивне навчання: методика роботи з учнями з особливими освітніми потребами. Київ: Видавництво «Генеза», 2016. 59 с.
13. Інклюзивна освіта. URL: https://ispukr.org.ua/?page_id=331 (дата звернення 01.03.2024)
14. Інклюзія, гендерна рівність та абсолютна підтримка вчителів: ухвалено Декларацію щодо зміцнення системи освіти. URL: <https://vseosvita.ua/news/inkliuziia-genderna-rivnist-ta-absoliutna-pidtrymka-vchyteliv-ukhvaleno-deklaratsiiu-shchodo-zmitsnennia-systemy-osvity-31373.html> (дата звернення 02.03.2024)
15. Канішевська Л. В., Сухопара І. Г. Формування толерантності в молодших школярів у позаурочній діяльності: теорія і практика : монографія. Київ : Компринт, 2017. 403 с.
16. Колупаєва А. А., Таранченко О. М. «Інклюзивна освіта: від основ до практики»: [монографія]. Київ: ТОВ «АТОПОЛ», 2016. 152 с.
17. Кришталь О. В. Інклюзивна освіта: теоретичні основи та практичний досвід. Київ: Центр навчальної літератури, 2016. 49 с.
18. Кулаков Р., Кулакова Л. Формування толерантного ставлення молодших школярів до дітей з особливими освітніми потребами. *Психологія: реальність і перспективи: зб. наук. пр. РДГУ*. 2021. № 16. С. 106-112.
19. Малиношевська І. Гуманістична парадигма інклюзивної освіти. *Вісник Черкаського університету*. 2016. № 3. С.118-123.
20. Марістела О. Як ми можемо навчити задовольняти всі потреби студентів? URL: <https://www.odu.edu/> (дата звернення 10.03.2024).
21. Методичні рекомендації щодо організації навчання осіб з особливими освітніми потребами – лист МОН. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/metodichni-rekomendaciyi-shodo-organizaciyi->

- [navchannya-osib-z-osoblivimi-osvitnimi-potrebami-list-mon](#) (дата звернення 11.03.2024).
22. Москальова А. С., Москальов М. В. Методи психодіагностики в навчально-виховному процесі : навч. посіб. Київ, 2014. 360 с
23. Особливості виховання толерантності у дітей молодшого шкільного віку. *Нові технології навчання: Наук.-метод. зб. / Інститут інноваційних технологій і змісту освіти МОН України*. Київ, 2014. Вип. 82, Част.1., С. 66-71.
24. Про затвердження концепції розвитку інклюзивного навчання: Наказ міністерства освіти і науки України від 01.10.2010 №912. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-kontseptsii-rozvitku-inklyuzivnogo-navchannya> (дата звернення 10.03.2024).
25. Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання у закладах загальної середньої освіти : Постанова Кабінету Міністрів України від 15 серпня 2011 р. № 872 (із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/957-2021-%D0%BF#Text> (дата звернення 10.03.2024).
26. Про освіту: Закон України № 2145-VIII від 5.09.2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення 09.03.2024)
27. Сак Т. В. Психологічний супровід дітей зі зниженим рівнем інтелектуального розвитку в умовах інклюзивного навчання *Інклюзивна освіта: стан і перспективи розвитку в Україні. Науково-метод. збірник Всеукраїнської науково-практичної конференції*. Київ, 2007. С. 40–49.
28. Софій Н. Інтегрований супровід дітей з особливими освітніми потребами в умовах загальноосвітнього навчального закладу. *Особлива дитина: навчання і виховання*, 2017. № 2. С. 89–96.
29. Софій Н. З., Найда Ю. М. Концептуальні аспекти інклюзивної освіти / *Інклюзивна школа: особливості організації та управління* : [навч.-метод. посіб.]. Київ, 2007. 128 с.

30. Соціальна інтеграція. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%BE%D1%86%D1%96%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B0_%D1%96%D0%BD%D1%82%D0%B5%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F (дата звернення 11.032024).
31. Сухомлинський В. О. Вічна тополя: Казки, оповідання, етюди : [для мол. шк. віку]. Київ : Генеза, 2003. 272 с.
32. Сухомлинський В. О. Вогнегривий коник: Казки, притчі, оповідання. 2-ге вид., стер. Київ: Вікар, 2008. 200 с.
33. Сухомлинський В. О. Всі добрі люди – одна сім'я : [збірка творів]. Харків: Школа, 2012. 160 с.
34. Сухомлинський В. О. Казки Школи під Голубим Небом : Казки, притчі, оповідання. Київ: Освіта, 1991. 191 с.
35. Сухомлинський В. О. Квітка сонця : Притчі, казки, оповідання : [кн. для читання дорослими дітям]. Харків : Школа, 2009. 240 с.
36. Сухомлинський В. О. Куди поспішали мурашки: [казки для дошк. віку]. Київ : Веселка, 1981. 20 с.
37. Сухомлинський В. О. Методика виховання колективу. *Вибр. твори : В 5т.* Київ: Радянська школа, 1976. Т.1. С. 403 – 637.
38. Сухомлинський В. О. Пшеничний колосок : Казки та оповідання : [для дошк. віку]. Київ : Веселка, 1985. 30 с.
39. Сухомлинський В. О. Сто порад учителеві. *Вибр. тв. : в 5 т.* Київ : Рад. шк., 1976. Т. 2. С. 419–655.
40. Сухомлинський В. О. Чиста криниця: Казки, оповідання, етюди : [для сімей. читання]. Київ: Веселка, 1993. 287 с.
41. Сухомлинський В. О. Я розповім вам казку... Філософія для дітей. Харків: ВД «Школа», 2021. 576 с.
42. Теоретико-методичні основи виховання милосердя в учнів молодшого шкільного віку в позаурочній діяльності шкіл-інтернатів: монографія. Київ : Компринт, 2016. 279 с.

43. Тернопільська В. І. Особливості виховання толерантності у дітей молодшого шкільного віку. Нові технології навчання: Наук.-метод. зб. / *Інститут інноваційних технологій і змісту освіти МОН України*. Київ, 2014. Вип. 82, Част.1., С. 66-71.
44. Тугай В. М. Особливості виховання толерантних взаємин молодших школярів. Педагогіка та психологія: зб. наук. пр. Харків, 2015. Вип. 51. С. 134-142.
45. Шевців З. М. Професійна підготовка майбутніх учителів початкової школи до роботи в інклюзивному середовищі загальноосвітнього навчального закладу : монографія. Київ : «Центр учбової літератури», 2017. 248 с.
46. Яшин Н. Формування толерантності студентів як педагогічна проблема у вищих навчальних закладах України. *Вісник Львівського УНТУ. Педагогічна серія*. 2010. Вип. 26. С. 111-116.

ДОДАТКИ

Додаток А

Ігри для формування толерантності молодших школярів

1. Гра «Збери прислів'я» (для другої команди)

Не той друг, хто медом маже, а той, хто правду каже.

Нових друзів май, ... старих не забувай.

То не друг, що хвалить тихо, ... а той друг, що хвалить вслух.

Дружба – як дзеркало: ... розіб'єш, не складеш.

Людина без друзів – ... що дерево без коріння.

2. Гра «Правда навпаки» (для першої команди)

Перетворити прислів'я, дібравши протилежні слова

Ворога ховай, а заховаєш – покинь (Друга шукай, а знайдеш – бережи).

Вороги бувають в радості (Друзі пізнаються в біді).

Новий ворог кращий за старих двох (Старий друг краще за нових двох).

Не скажу тобі хто мій ворог, – ти не скажеш, хто я (Скажи мені, хто твій друг, – я скажу, хто ти).

У ворога мед солодший від дружньої води (У друга вода солодша від вражого меду).

3. Гра «Я розпочну, а ти продовжуй»

Друг – це той, хто...

Справжній друг ніколи не ...

Я для свого друга ...

Дружити – це значить....

**Гра-подорож до Країни Толерантності (4 клас) – за методикою
Л. Канішевської, І. Сухопарі.**

Станція «Повчальна»

Слухання легенди.

Зустрілись одного разу білошкірий і чорношкірий чоловік. Та й почали між собою розмовляти:

– Який ти потворний, негре. Неначе увесь сажею вимазаний, – сказав білий. Чорний зневажливо зіщулився і сказав:

– Який ти потворний, білий! Неначе тебе всього обернули папером. Сперечалися вони, сперечалися, ніяк не могли дійти згоди та й вирішили піти до того мудреця.

Вислухав їх мудрець і сказав білому:

– Подивися, який красивий твій чорний брат. Він чорний, як південна ніч, і в ній, подібно до зірок, сяють його очі...

Потім мудрець звернувся до чорношкірого:

– А ти друже, подивися, який красивий твій білий брат. Він красивий як білий сніг, що лежить і виблискує на вершинах гір, а волосся його – кольори сонця.

Негр і білий чоловік присоромилися своєї суперечки і помирилися. А мудрець подумав: «Як добре, що всі ми різні. А то жити було б так нудно!».

Бесіда за запитаннями:

– Чи погоджуєтесь Ви з думкою мудреця? Чому?

– Чому навчає нас ця легенда?

Станція «Дослідна»

Учитель: «Давайте проведемо дослід. Усі одночасно виконуйте дії, які я буду називати. Візьміть серветки, що лежать перед вами».

1. Складіть серветку навпіл.
2. Відірвіть верхній правий кут.
3. Знову складіть навпіл.
4. Відірвіть правий верхній кут.
5. Знову складіть.
6. Знову відірвіть верхній правий кут.
7. Складіть серветку надвоє.
8. Якщо можна, відірвіть правий верхній кут.
9. Розгорніть аркуш і покажіть іншим.

Бесіда за запитаннями:

– Чому всі серветки різні?

– Що ми дослідили?

– Чому навчає цей дослід?

Учитель: «На нашій планеті існує дуже велика кількість різних людей. Всі ми несхожі один на одного, і тому світ навколо різноманітний і цікавий. Щоб мирно співіснувати, нам треба навчитися розуміти і поважати відмінності інших, тоді й інші будуть сприймати наші відмінності. Ось так і ваші витинанки – різні»

Станція «Довідникова»

На плакаті подано довідки зі словників.

ТОЛЕРАНТНІСТЬ – термін, що ним позначають доброзичливе або при наймі стримане ставлення до індивідуальних та групових відмінностей (Філософський енциклопедичний словник).

ТОЛЕРАНТНІСТЬ – поважання, сприйняття та розуміння багатого різноманіття культур нашого світу, форм самовираження та самовиявлення людської особистості. Толерантність – це єдність в різноманітті (Декларація толерантності).

ТОЛЕРАНТНІСТЬ є ознакою впевненості в собі й усвідомленості власних позицій, ознакою відкритості для інших (Філософський енциклопедичний словник)

ТОЛЕРАНТНИЙ – поблажливий, терпимий до чийхсь думок, поглядів, вірувань тощо (Великий тлумачний словник сучасної української мови).

Бесіда за запитаннями:

- Як Ви зрозуміли, що таке толерантність?
- Для чого вона потрібна?
- Яку людину можна назвати толерантною?
- Чи хотіли б ви бути толерантними?

Станція «Казкова»

Серед персонажів казок знаходимо толерантних героїв і поясніть чому Ви так вважаєте.

Учням пропонуються малюнки персонажів творів: Пеппі Довгапанчохи, Аніки, Томмі; Гидкого каченяти, матері-качки, старої качка; Нерозумного мишеняти, мишки-матері; Малюка і Карлсона; Попелюшки і Мачухи, сестер, принца; Буратіно, Мальвіни, П'єро, Артемона, Карабаса Барабаса.

Бесіда за запитаннями:

- Які персонажі казок Вам більше подобаються?
- Яких персонажів Ви хотіли б наслідувати? Чому?

Станція «Художня»

Вчитель: «Що Ви уявляєте, бачите, коли кажемо про толерантність? З яким образом вона пов'язана?»

Малюємо емблему толерантності

Давайте намалюємо емблему толерантності. Учні об'єднуються у невеликі групи.

Представлення і пояснення емблем.

[15].

Додаток Б

Добре слово

В однієї жінки була маленька донька Оля. Коли дівчинці виповнилося п'ять років, вона тяжко захворіла: простудилась, почала кашляти й танула на очах. До нещасної матері почали приходити родичі: Олині тітки, дядьки, бабусі, дідусі. Кожен приносив щось смачне й поживне: липовий мед і солодке коров'яче масло, свіжі лісові ягоди й горіхи, перепелині яєчка й бульйон з курячого крильця. Кожен говорив: «Треба добре харчуватися, треба дихати свіжим повітрям і хвороба втече в ліси й на болота».

Оля їла мед у стільниках і солодке коров'яче масло, лісові ягоди й горіхи, перепелині яєчка й бульйон з курячого крильця. Але нічого не допомагало – дівчинка вже ледве вставала з ліжка.

Одного дня біля хворої зібрались усі родичі. Дідусь Опанас сказав:

– Чогось їй не вистачає. А чого – і сам не можу зрозуміти.

Раптом відчинились двері і в хату ввійшла прабабуся Олі – столітня Надія. Про неї родичі забули, бо багато років сиділа прабабуся Надія в хаті, нікуди не виходила. Але почувши про хворобу правнучки, вирішила навідати її.

Підійшла до ліжка, сіла на ослінчик, взяла Олину руку в свою, зморшкувату і маленьку, й сказала:

– Немає в мене ні медових стільників, ні солодкого коров'ячого масла, немає ні свіжих лісових ягід, ні горіхів, немає ні перепелиних яєчок, ні курячого крильця. Стара я стала, нічого не бачу. Принесла я тобі, мила моя правнучко, один-єдиний подарунок: сердечне бажання. Єдине бажання залишилось у мене в серці – щоб ти, моя квіточко, видужала й знову раділа ясному сонечкові.

Така величезна сила любові була в цьому доброму слові, що маленьке Олине серце забилося частіше, щічки порозовішали, а в очах засяяла радість.

– Ось чого не вистачало Олі, – сказав дід Опанас. – Доброго слова [41].

Додаток В

Соловей і жук

У садку співав Соловей. Його пісня була дуже гарна. Він знав, що його пісню люблять люди. Того й дивився з погордою на квітучий сад, на синє небо й на маленьку дівчинку, що сиділа в саду й слухала його пісню.

А коло Соловейка літав великий рогатк й Жук. Він літав і гудів.

Соловей припинив свою пісню та й каже:

- Перестань гудіти. Ти не даєш мені співати. Твоє гудіння нікому не потрібне. Та й краще, аби тебе, Жуче, зовсім не було.

Жук гідно відповів:

— Ні, Солов'ю, без мене, Жука, неможливий світ, як і без тебе, Солов'я.

— Ну й мудрець! — всміхнувся Соловей. — Виходить, що й ти потрібен людям? Ось запитаємо дівчинку, вона скаже, хто потрібен людям, а хто ні.

Полетіли Соловей і Жук до дівчинки та й питають:

— Скажи, дівчинко, кого треба залишити в світі — Солов'я чи Жука?

— Хай собі будуть і Соловей, і Жук, відповіла дівчинка.

Тоді подумала й додала:

— Як же можна без Жука? [41].

Додаток Г

Байдужий пеньок

Стоїть у лісі старий-престарий Пеньок. Мохом обріс, гріється на сонечку. Поселився під Пеньком Їжак. Клопочеться собі в нірці, а Пеньок мружиться, крекче, гріється на сонечку.

– Будемо з тобою дружно жити, добре? – питає раз його Їжак.

– Добре, – відповідає байдужно Пеньок. Він замружив очі, позіхнув і гріється собі на сонечку.

По другий бік під Пеньком поселилася Гадюка.

– Будемо з тобою дружно жити, добре? – питає раз вона.

– Добре, – відповідає байдужо Пеньок. Він замружив очі, позіхнув і гріється на сонечку.

Та ось якось Їжак побачив, що поруч із ним живе Гадюка. Напав на неї і в кривавій сутичці переміг. Виповз, ліг на Пеньок. Відпочиває.

– Що це у вас там за шум був? – питає Пеньок.

– Це я Гадюку вбив, – відповідає Їжак.

– Добре, – каже байдужно Пеньок. Він замружив очі, позіхнув і гріється собі на сонечку. [41].

Додаток Д

Горбатенька дівчинка

Другий клас розв'язував задачу. Тридцять п'ять учнів схилились над зошитами. Коли це у двері хтось тихо постукав.

— Будь ласка, відчини двері й подивись, хто там стукає,— мовить учитель.

Чорноокий хлопчик, що сидів за першою партою, живенько відчинив двері. До класу зайшов директор школи з маленькою дівчинкою. Тридцять п'ять пар очей впилися в незнайому дівчинку.

Вона була горбатенька.

Учитель затамував подих і повернувся обличчям до класу. Він дивився у вічі пустотливих школярів і мовчки благав: хай не побачить дівчинка у ваших очах ні подиву, ні насмішки.

У їхніх очах була тільки цікавість. Вони дивилися на незнайому дівчинку й лагідно всміхалися.

Учитель полегшено перевів дух.

— Цю дівчинку кличуть Олею,— каже директор.— Вона здалеку приїхала до нас. Хто поступиться їй місцем на першій парті? Бачте, яка вона маленька?

Усі шість хлопчиків і дівчаток, що сиділи за передніми партами, піднесли руки.

— Я... Тепер учитель був спокійний: клас витримав іспит. [41].

Додаток Е

Як Сергійко навчився жаліти

Маленький хлопчик Сергійко гуляв біля ставка. Він побачив дівчинку, що сиділа на березі.

Коли Сергійко підійшов до неї, вона сказала:

— Не заважай мені слухати, як хлюпають хвилі. Сергійко здивувався. Він кинув у ставок камінець. Дівчинка запитала:

— Що ти кинув у воду? Сергійко ще більше здивувався.

— Невже ти не бачиш? Я кинув камінець. Дівчинка сказала:

— Я нічого не бачу, бо я сліпа.

Сергійко від подиву широко відкрив очі й довго дивився на дівчинку.

Так, дивуючись, він і додому прийшов. Він не міг уявити: як це воно, коли людина нічого не бачить?

Настала ніч. Сергійко ліг спати. Він заснув з почуттям подиву.

Серед ночі Сергійко прокинувся. Його розбудив шум за вікном. Шумів вітер, в шибки стукав дощ. А в хаті було темно.

Сергійкові стало страшно. Йому пригадалася сліпа дівчинка. Тепер хлопчик уже не дивувався. Його серце стиснув жаль.

Як же вона, бідна, живе в отакій темряві?!

Сергійкові хотілося, щоб скоріше настав день. Він піде до сліпої дівчинки. Не дивуватиметься більше. Він пожаліє її. [41].

Додаток Є

Розділена радість

У Катрусі сьогодні велика радість. Понад рік хворів її татко.

В лікарні лежав, три операції переніс. Мамі і Катрусі було тяжко. Не раз, бувало, прокинеться Катруся вночі й чує: мама тихо плаче.

А сьогодні татко вже на роботі. Здоровий і бадьорий.

Радісно сяють Катрусині очі. Прийшовши до школи, зустріла дівчинка в дворі двох своїх однокласників, Петрика і Гришка. Зустріла й поділилась радістю:

– Наш татко видужав...

Петрик і Гришко, глянувши на Катрусю, здивовано знизали плечима й, нічого не сказавши, побігли ганяти м'яча. Катруся пішла до дівчаток, що гралися в класі.

– Наш татко видужав, – сказала вона, і радість засяяла в її очах.

Одна з дівчаток, Ніна, з подивом запитала:

– Видужав – ну й що з того?

Катруся відчула, як із грудей до горла підкотився важкий клубок і дихати стало важко. Вона відійшла до тополі на кінці шкільного подвір'я і заплакала.

– Чому ти плачеш, Катрусю? – почула вона тихий, ласкавий голос Кості, мовчазного хлопчика, її однокласника.

Катруся піднесла голову й, схлипуючи, відповіла:

– Наш татко видужав...

– Ой, як же це добре! – зрадів Костя. – Біля нашої хати в бору вже зацвіли проліски. Зайдемо після уроків до нас, нарвемо пролісків і понесемо твоєму татові.

Радість засяяла в Катрусиних очах. [41].

Додаток Ж

Інтерактивна вправа «Чим ми схожі?»

- Кожен із нас унікальний, особливий, неповторний. Але між нами є багато спільного. Спробуємо визначити наші спільні риси або зовнішні ознаки.

Учитель обирає серед учнів одного за якоюсь схожою зі своєю рисою, або зовнішньою ознакою та запрошує його в коло. Обраний звертається до будь-кого з учасників у такий же спосіб. Але за іншою ознакою. Так продовжується доти, доки усі учасники не опиняться у колі.

Обговорення:

Які емоції ви відчували, коли зверталися саме до вас?

Чи хвилювалися ви, коли кожного наступного разу вас не обирали?

Чи важко було тому хто стояв у центрі кола знайти схожу рису в іншому?

Чи можна дражнити, насміхатися, якщо людина відрізняється від тебе?

Висновок. Толерантна людина сприймає індивідуальні особливості.

Інтерактивні вправа «Приміряй на себе»

- У нашому суспільстві є люди, яким доводиться долати більші труднощі щоб досягнути успіху, докладати більше зусиль, щоб виконувати повсякденні справи. Спробуємо уявити себе в такій ситуації

Мета: спонукати учасників до висловлювання власних думок, емоцій, переживань під час вправи щодо «приміряння на себе» різних нозологій ; виховання толерантного відношення до дітей з особливими освітніми потребами.

Обладнання: окуляри з наліпками, рукавиці(робочі), навушники, льодяник «чупа-чупс», текст диктанта.

Учасники об'єднуються в групи, кожен учасник отримує щось з наступних предметів (рукавиці робочі, навушники, окуляри з наліпками), які будуть імітувати різні нозології (порушення):

порушення зору;

порушення слуху;

порушення опорно-рухового апарату;

порушення мовлення.

Один учасник з «чупа-чупсом» у роті читає текст, імітуючи порушення мовлення у дітей, решта учасників одягнувши атрибути записують текст:

Два кольори дві половини, і у Дніпра два береги,

Та не розділять Україну на Схід і Захід вороги.

Одна сім'я одна родина, Карпати, Південь і Донбас.

Одна єдина Україна, назавжди об'єднала нас.

Обговорення:

Як ви почували себе у ролі дітей з різними особливостями?

Що ви відчували під час виконання завдання?

Які виникали емоції?

Чи вдалося виконати завдання? Що заважало?

Чи задоволені результатом? Чому?

Висновок. Толерантна людина проявляє повагу до людей з інвалідністю, готова прийти на допомогу.

Але чи означає толерантність терпимість до всього? Хіба можна терпіти, якщо хтось затіває бійку, ображає інших? Саме тут і існує межа. Ми маємо багато прав, але не можемо дозволити порушувати права інших. Насмішки, образи, будь які умисні дії однієї людини по відношенню до іншої, що порушують її права й свободи – це насильство.

Додаток 3

Вправа «Розтисни кулак».

Члену групи пропонують розтиснути кулак партнера і при цьому йому не говорять, як це зробити. Ті, хто робить це м'яко, але наполегливо, отримують кращий результат, ніж ті, хто використовує чисто силові прийоми. І це служить наочним прикладом, що тактичне переконання може дати більший ефект, ніж силовий тиск.

Вправа «Чарівний капелюх».

Запишіть ім'я та прізвище 10 однокласників та однокласниць на маленьких папірцях і киньте їх у капелюх.

Вийміть три папірця.

Прочитайте ім'я та прізвище однокласника / однокласниці, підійдіть й промовте комплімент на його / її адресу.

«На якого казкового героя я схожий?»

Опис вправи: Учасники стоять у колі.

Вчитель пропонує пригадати відомих казкових героїв, подивитися уважно на всіх присутніх, кожному учасникові обрати серед інших людину, яка викликає в нього асоціації з яким-небудь персонажем казки (героєм мультфільму).

Вчитель пропонує кожному запам'ятати, від кого він одержуватиме м'яча, і що при цьому буде сказано. Перший учасник, який має м'яча, кидає його обраній людині і говорить, кого саме нагадує адресат (наприклад: «Галино, мені здається, що ти схожа на Русалоньку» тощо). Той, у кого опинився м'яч, кидає його іншому учаснику, називаючи персонаж, з яким асоціюється ця людина.

Вправа триває, поки м'яч не побуває в кожного учасника. Останній учасник, до якого потрапив м'яч, повертає його тому, від кого отримав, і висловлює свою думку щодо повідомленої асоціації (наприклад: «Вітю, ти сказав, що я схожа на Русалоньку, а насправді я ототожнюю себе з Дюймовочкою»).

Доки всі учасники висловляться щодо отриманих асоціацій, вправа триває у зворотному напрямі.